

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).23
 ЭОЖ 334.761
 FTAMP 71.37.75

Д.А. Сейдуалин, э.ғ.к., профессор¹

Р.Е. Ағыбетова, PhD, доцент¹

А.Х. Муканов*, PhD докторанты¹

Б.А. Жуматаева, PhD, доцент²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
 университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: Aidar81hamzauli@gmail.com

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ ЭКОТУРИЗМГЕ ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ ҚАУЫМДАСТЫҚТЫ ТАРТУҒА ӘСЕРІ

Зерттеу «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінде экологиялық туризмнің дамуына әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторларды талдауға арналған. Зерттеу барысында Ұлытау ауданына қатысты ғылыми әдебиеттерге шолу жасалып және әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жүргізілді, бұл осы аумақта экотуризмді қалыптастыратын және дамытуға ықпал ететін негізгі аспектілерді анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері қарастырылып отырған мемлекеттік ұлттық табиғи паркте экотуризмнің қалыптасуы мен дамуындағы әлеуметтік-экономикалық факторлардың маңыздылығын растайды. Мақалада табыс деңгейі, білім беру жағдайы, халықтың денсаулығын сақтаудың қолжетімділігі және экотуризмді дамыту арасындағы өзара байланыстар қамтылған. Бұл осы аспектілердің экотуризм индустриясының тұрақтылығы мен табыстылығына әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеу сонымен қатар экотуризмнің тұрақты дамуын қамтамасыз етуде жергілікті халықтың маңызды рөлін көрсетеді. Жергілікті тұрғындардың экотуризм индустриясына әсері талданады және жергілікті қоғамдастық осы даму процесін жақсарту үшін қамтамасыз ете алатын ресурстар көрсетіледі.

Нәтижелер экотуризмнің болашақта дамуын болжай алатын және оның аймаққа қосқан экономикалық үлесін бағалай алатын математикалық модель құруға перспективалар ашады. Ұлытау өңірінде экологиялық туризмді тұрақты дамытуға жергілікті тұрғындардың белсенді қатысуының маңыздылығына назар аударылды.

Кілт сөздер: туризм индустриясы, экотуризм, Ұлытау ұлттық саябағы, жергілікті қоғамдастық, дестинация, Ұлытау облысы, туристік қызмет, тұрақты даму, туристік өнім, экономикалық көрсеткіштер.

Ключевые слова: индустрия туризма, экотуризм, Улытауский национальный парк, местное сообщество, дестинация, область Улытау, туристская деятельность, устойчивое развитие, туристический продукт, экономические показатели.

Keywords: tourism industry, ecotourism, Ulytau National Park, local community, destination, Ulytau region, tourist activity, Sustainable Development, tourist product, economic indicators.

JEL classifications: R11, Z32, Z38

Кіріспе. Ұлытау ұлттық табиғи саябағы Қазақстанда экологиялық туризмді дамыту үшін әлеуетті дестинациялардың бірі болып табылады. Қазақстанның көркем аймағында орналасқан бұл табиғи парк бірегей экожүйелерге, флора мен фаунаың алуан түрлілігіне, сондай-ақ мәдени және тарихи мұраға ие.

Экологиялық туризм табиғи және мәдени көрікті орындармен олардың тұтастығын бұзбай және табиғи ресурстарды сақтай отырып танысуға мүмкіндік береді. Ұлытау ұлттық табиғи саябағы туризмнің бұл түрі үшін тамаша ортаны қамтамасыз етеді. Мұнда келушілер көркем пейзаждарды, бірегей экожүйелерді, тау жоталарын, өзендерді, көлдерді және сарқырамаларды тамашалай алады.

Зерттеудің мақсаты Ұлытау облысындағы әлеуметтік-экономикалық аспектілер мен экотуризмді дамыту арасындағы кешенді өзара қарым-қатынасты, сондай-ақ болашақта тиімді дамуы үшін осы бағыттың әлеуеті мен мәселелерін анықтауға бағытталған. Зерттеу мақсатына жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- Ұлытау облысының ғылыми әдебиеттеріне шолу және әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жүргізу;

- Әлеуметтік-экономикалық параметрлер (кірістер, білім беру, денсаулық сақтаудың қолжетімділігі) мен өңірдегі экологиялық туризмді дамыту арасындағы байланысты айқындау;
- Жергілікті халықтың экотуризмді дамытуға қатысу деңгейін зерттеу және олардың мүдделері мен ресурстарын анықтау;
- Ауыл шаруашылығында және басқа да экономикалық көрсеткіштерде өндірісті ұлғайтуға негізделген туризмді дамыту әлеуетін бағалау;
- Ет, сүт және жұмыртқа өндірісіндегі өзгерістердің, сондай-ақ мал басының туризмді дамытуға әсерін бағалау;
- Әлеуметтік маңызы бар объектілерді салу саласындағы іске асырылған жобалар мен бағдарламаларды талдау және олардың өңірдің туристік әлеуетіне әсерін қарастыру;
- Туристер мен инвесторлар үшін өңірдің тартымдылығына тұрғын үй деңгейі мен инвестициялар көлемінің әсерін анықтау.

Ұлытау ұлттық табиғи саябағында экологиялық туризмді дамытудың маңызды аспектісі тұрақты даму қағидастарын сақтау және қоршаған ортаны қорғау болып табылады. Туристік маршруттарды әзірлеу, экологиялық білім беру бағдарламаларын жүргізу және жергілікті тұрғындарды саябақты басқару мен дамытуға тарту - мұның бәрі табиғи ресурстарды сақтауға және тұрақты туристік индустрияны құруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, Ұлытау ұлттық табиғи саябағында экологиялық туризмді дамыту жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етуі мүмкін. Жаңа жұмыс орындарын құру, инфрақұрылымды дамыту, қонақ үй қызметтері мен тамақтануды ұсыну, жергілікті қолөнершілер мен кәсіпкерлерді қолдау - осының бәрі өңірдің өмір сүру сапасын жақсартуға және экономикалық дамуына ықпал етеді. Ұлытауда экологиялық туризмді дамыту тұрақты және жауапты туристік өнімді құруға ықпал етеді. Жергілікті қоғамдастық туристік маршруттарды жоспарлау және құру, экологиялық білім беру бағдарламаларын әзірлеу, сондай-ақ экологиялық стандарттардың сақталуын бақылау процесіне белсенді қатыса алады.

Осылайша, Ұлытау ұлттық табиғи саябағында экологиялық туризмді дамытудың өзектілігі және жергілікті қоғамдастықтың бұл процеске бейімделуі табиғатты қорғаумен, жергілікті тұрғындардың қатысуымен, мәдени мұраны сақтаумен және тұрақты туристік өнімді әзірлеумен байланысты. Бұл өңірдегі туристік индустрияның дамуына ғана емес, болашақ ұрпақ үшін бірегей табиғи ортаның сақталуына да ықпал етеді.

Әдебиеттік шолу. Дүниежүзілік туристік ұйымның (ЮНВТО) деректері соңғы онжылдықтарда халықаралық туризмнің айтарлықтай өскенін көрсетеді. Алайда, бұл өсім туристік бағыттарға да кері әсерін тигізеді. Зерттеулер туризммен байланысты әр түрлі мәселелерді көрсетеді, әсіресе дамушы елдерде. Бақылаусыз туризм мәдени бағдарсыздыққа, кірістерді бөлудегі теңсіздікке және экологиялық мәселелерге әкелуі мүмкін [1].

Осы мәселелерді шешу үшін туристік инфрақұрылымды дамыту, ресурстарды басқару және жергілікті халыққа тұрақты экономикалық, әлеуметтік-мәдени пайда болу үшін инновациялық әдістерді қолданатын қоғамдық туризмнің тұжырымдамасы әзірленді [2]. Осылайша, қоғамдық туризм туризмді дамыту контекстінде маңыздылығы артуда, өйткені ол туристік индустрияның тұрақты дамуына ықпал жасай отырып, экономикалық қана емес, әлеуметтік және мәдени аспектілерді де ескереді [3].

ҚБТ қауымдық туризмінің тұжырымдамасы - бұл «Қоғамдық көмек туризмі» немесе "Қоғамдастыққа бағытталған туризм" деген мағынаны білдіретін аббревиатура. Бұл туристік қызметті жоспарлау, дамыту және басқару процесіне жергілікті қоғамдастықтың белсенді қатысуы мен әрекеттесуіне негізделген туризмді дамыту тұжырымдамасы. ҚБТ жергілікті халықтың қажеттіліктері мен мүдделеріне, сондай-ақ дестинацияның табиғи және мәдени ресурстарын тұрақты қолдану мен сақтауға баса назар аударады. Бұл тәсіл жергілікті қауымдастықтардың дамуына, туристердің шынайы және күшті туристік тәжірибеге деген қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал ететін бірегей және өзара тиімді туристік өнімдерді әзірлеуге ықпал етеді.

Қоғамдастыққа бағытталған Туризм (ҚБТ) (Community-Based Tourism) - бұл жергілікті қоғамдастық өз аумағында туристік қызметті дамытуға және басқаруға белсенді қатысатын тәсіл. Бұл тәсілдің негізінде жергілікті қоғамдастық туризмнің дамуын басқарада алатын және әсер ете алуы керек деген идея жатыр, өйткені ол оны әзірлеуші және оның нәтижелеріне тәуелді [4]. ҚБТ туристер мен жергілікті тұрғындар арасындағы өзара тиімді ынтымақтастықты қамтамасыз етуге ұмтылады, мұнда туристік қызмет жергілікті қоғамдастық үшін экономикалық, әлеуметтік-мәдени

және экологиялық пайда береді [5]. ҚБТ үкіметтік емес ұйымдар мен халықаралық көмек агенттіктері түріндегі сыртқы донорлардан қолдау алады, олар бұл тәсілді жергілікті қауымдастықтардың тұрақты дамуына ықпал ету және туризмнің теріс әсерін азайту әлеуеті деп санайды [6]. Қазіргі уақытта ҚБТ жобалары әлемнің көптеген елдерінде жүзеге асырылуда, онда олар жергілікті тұрғындарды туристік индустрияға тарту, олардың өмір сүру деңгейін жақсарту, мәдени мұра мен табиғи ортаны сақтау және келушілерді қызықтыратын бірегей туристік өнімдерді әзірлеу құралына айналады [7].

Жергілікті қоғамдастықтың қатысуы - бұл ҚБТ негізгі идеясы. Роберт Чемберс [8], әрекеттестік негізіндегі дамудың танымал жақтаушысы, бұл тәсіл ауыл тұрғындарына өз білімдерімен бөлісуге, жоспарлауға және қоғамдастықтың дамуына белсенді қатысуға мүмкіндік беретіндігін атап көрсетеді. Ол даму процесін бақылауды сыртқы субъектілерден жергілікті қоғамдастыққа беруді қолдайды, осылайша олар өздерінің болашағын анықтай алады. Арнштейн сонымен қатар «азаматтық бақылаудың» маңыздылығын атап көрсетеді және қатысуды аз қамтылған азаматтардың саяси және экономикалық процестерге қатысуы және олардың болашағын қалыптастыруға белсенді қатысуы үшін билікті қайта бөлу ретінде сипаттайды. Арнштейн ұсынған азаматтық қатысу баспалдақтарын ҚБТ әдебиетіндегі көптеген зерттеушілер пайдаланады және қоғамдастықтың дамуға қатысу деңгейін бағалауға көмектеседі [9].

Негізгі аспектілердің бірі - жергілікті тұрғындарды қоғамдастықтың қажеттіліктері мен үміттерін қанағаттандыру үшін шешім қабылдау және туристік өнімдерді әзірлеу процесіне тарту. Жергілікті тұрғындар, кәсіпкерлер, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және үкіметтік емес ұйымдар сияқты әртүрлі мүдделі тараптар арасындағы ынтымақтастық туризмді дамыту және қоғамдастық өмірін жақсарту үшін қолайлы жағдайлар жасауға ықпал етеді.

Австралиядағы ауылдық туризм - бұл елдің ауылдық және ауылшаруашылық аймақтарына баруға негізделген туризмнің танымал түрі. Австралия өзінің алуан түрлі және ерекше табиғатымен, мәдениетімен және тарихымен танымал, бұл оны туристер үшін тартымды етеді, ал ауылдық туризм осы аспектілермен танысуға мүмкіндік береді.

Елде туристерге ауыл өміріне енуге және австралиялық мәдениет пен өмір салты туралы көбірек білуге бірегей мүмкіндіктер ұсынатын көптеген фермалық шаруа қожалықтар, шарап зауыттары, фермалар және басқа да ауылшаруашылық кәсіпорындары бар. Туристер ферма шаруа қожалықтарына бара алады, фермерлік жұмыстарға қатысады, жануарларды тамақтандырады, жемістер мен көкөністерді жинайды, басқа да ауылшаруашылық жұмыстарына қатыса алады. Сонымен қатар, Австралиядағы ауылдық туризм ұлттық саябақтарға, табиғи қорықтарға, жағалауларға және басқа да табиғи көрікті орындарға баруға, қоршаған ортаның сұлулығынан ләззат алуға және ашық ауада белсенді уақыт өткізуге мүмкіндік береді. Ауылдық жерлерде өткізілетін фестивальдар, жәрмеңкелер, концерттер мен көрмелер түріндегі әртүрлі іс-шаралар да туристер үшін тартымды.

Ол сондай-ақ ауыл шаруашылығына инвестиция тартуға және осы аудандардың тұрақты дамуына ықпал етеді [10].

Негізгі бөлім. Ұлытау табиғи саябағындағы экотуризмді дамытудағы әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің маңыздылығы және осы үдерісте жергілікті қоғамдастықты тарту туралы зерттеу шеңберінде мынадай негізгі ережелерді бөліп көрсетуге болады:

Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің маңызы: табыс деңгейі, жұмыспен қамту, инфрақұрылым, өмір сапасы және басқа факторлар сияқты әлеуметтік - экономикалық көрсеткіштерді талдау экотуризм контекстінде аймақтың қазіргі жағдайы мен даму әлеуетін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіштер дестинацияның туристер үшін тартымдылығына және жергілікті тұрғындарды тарту мүмкіндіктеріне әсер етуі мүмкін.

Жергілікті қоғамдастықтың рөлі: жергілікті қоғамдастық экотуризмді дамытуда маңызды рөл атқарады, өйткені ол негізгі қатысушы ретінде және аймақтың мәдени, табиғи мұрасының негізгі тасымалдаушысы болып табылады. Жергілікті тұрғындарды туристік қызметтерді әзірлеу және ұсыну процесіне тарту шынайы және бірегей туристік тәжірибені қалыптастыруға ықпал етеді.

Әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық: экотуризмді дамыту туристік сала мен жергілікті халық арасында пайданың әділ бөлінуін қамтамасыз ететін әлеуметтік-экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізуге ұмтылуы керек. Бұған жұмыс орындарын құру, шағын бизнесті дамыту, жергілікті тұрғындар үшін білім беру мен денсаулық сақтаудың қолжетімділігін жақсарту кіреді.

Серіктестік және ынтымақтастық: әр түрлі мүдделі тараптардың, соның ішінде жергілікті қоғамдастықтың, туристік ұйымдардың, мемлекеттік органдардың және коммерциялық емес

ұйымдардың өзара әрекеттесуі мен серіктестігі экотуризмнің сәтті дамуында шешуші рөл атқарады. Ынтымақтастық күш-жігерді біріктіруге, тәжірибе мен ресурстармен алмасуға, сондай-ақ тиімді даму стратегиялары мен бағдарламаларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Шынайы туристік тәжірибе: Ұлытау табиғи саябағында экотуризмді дамыту шынайы және бірегей туристік тәжірибе жасауға бағытталуы тиіс. Бұған аймақтың мәдени және табиғи мұрасын сақтау және таныстыру, экологиялық жауапты тәжірибелерді дамыту, жергілікті тұрғындардың туристік қызметтерді ұсынуға қатысуы және оларды шешім қабылдау процесіне тарту кіреді.

Ұлытау табиғи саябағында әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің маңыздылығын талдау және экотуризмді дамытуға жергілікті қоғамдастықты тарту тұрақты және бірегей туристік дестинацияны құру үшін маңызды қадам болып табылады. Бұл жергілікті халықтың мүдделері мен қажеттіліктерін ескеруге, мәдени және табиғи мұраны сақтауға, аймақтың экономикалық дамуына ықпал етуге және сапалы туристік тәжірибе жасауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер. Ұлытау облысындағы туризмнің әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен даму перспективаларын кешенді зерттеу сандық материалдардағы заңдылықтарды зерттеуге, нақтылауға және анықтауға бағытталған статистикалық деректерді талдау әдісімен жүргізілді. Мал шаруашылығы өнімдерін өндіру, мал басы, экономикалық көрсеткіштер және басқада статистикалық көрсеткіштерді ұсыну және салыстыру үшін кестелер (1, 2, 3-кестелер) пайдаланылды.

Аймақтың экономикалық дамуын бағалау үшін өнеркәсіп өнімінің көлемі, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, құрылыс жұмыстары, тұрғын үйлерді салу және инвестиция көлемі ретіндегі экономикалық көрсеткіштерді зерттеу. Аймақтың әлеуметтік жағдайын бағалау үшін халық саны, елді мекендердің құрылымы, шаруа қожалықтарының саны және басқа да әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштер туралы әлеуметтік-демографиялық деректерді талдау.

Нәтижелер мен талқылау. Ұлытау облысы - Қазақстанның орталық бөлігіндегі облыс. Климаты күрт континенталды және құрғақ. Облыстың әкімшілік орталығы - Жезқазған қаласы.

Облыс 2022 жылғы 8 маусымда Қазақстан Президентінің Жарлығымен құрылды, оның аумағы бұрынғы Жезқазған облысының аумағынан едәуір аз (оған 1997 жылға дейін Шет және Ақтоғай аудандары, сондай-ақ Балқаш және Приозерск қалалары кірді). Әкімшілік бөлініс: облыс 2 ауданнан және облысқа қарасты 3 қаладан (қалалық әкімшіліктер) тұрады: Жаңаарқа ауданы, Ұлытау ауданы, Жезқазған қаласы, Қаражал қаласы, Сәтбаев қаласы.

Ұлытау ауданында 2021 жылы 29 елді мекен, оның ішінде 15 ауылдық және кенттік округтер, 6 тіректік ауылдық елді мекен және 14 басқа елді мекен бар, бұл облыс аумағының 14% - 6 (62,3 мың шаршы км.) алып жатыр. Аудан халқының саны 12 625 адамды құрайды, бұл 2020 жылдың қорытындысы бойынша көрсеткіш деңгейінде.

Аудан бойынша 1338 шаруа қожалығы бар, оның ішінде өсімдік шаруашылығымен - 38 шаруа қожалығы, мал шаруашылығымен - 1300 шаруа қожалығы айналысады, ауданда 7 Ауыл шаруашылығы кооперативтері тіркелген. 2021 жылы мал шаруашылығы өнімін өндіру көлемі ұлғайды, деректер 1 - кестеде келтірілген.

1-кесте

2020-2021 жж. Ұлытау ауданындағы ет, сүт, жұмыртқа өндірісі*

Тауарлар атауы	Жылдар		Өзгеріс (%)
	2020	2021	
Ет, тонна	13 009,0	13 789,5	106
Сүт, тонна	34 583,2	36 727,4	106,2
Жұмыртқа, мың, дана	1 005,0	1 133,6	112,8

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Ұсынылған 1-кестеде 2020-2021 жылдардағы ет, сүт және жұмыртқа өндірісі туралы мәліметтер келтірілген. «Өзгеріс (%)» бағанында 2020 жылмен салыстырғанда 2021 жылы өндіріс көлемінің өзгеру пайызы көрсетілген. Ет пен сүт өндірісі сәйкесінше 6% және 6,2%-ға, ал жұмыртқа өндірісі 12,8%-ға артқаны байқалады 2-кестеде байқалады. Бұл көрсеткіштер қарастырылып отырған кезеңде мал шаруашылығының дамуындағы оң динамиканы көрсетеді.

2020, 2021 жылдардағы мал басы*

Малдың түрі	2020 жылға мал басы	2021 жылғы мал басы	Өзгеріс, %
Ірі қара	54 100	55 300	+2,2
Жылқылар	40 200	41 500	+3,2
Қойлар мен ешкілер	126 000	127 000	+0,8
Құстар	11 850	12 000	+1,3
Барлығы:	232 150	235 800	+1,6

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жануарлардың, әсіресе ірі қара малдың көбеюі аймақтағы туризмнің дамуына оң әсер етуі мүмкін. Себебі туристер, әсіресе ауыл шаруашылығы мен мал шаруашылығына қызығушылық танытқандар, жануарларды көруге, ұстау, бағу әдістері туралы білуге және олармен өзара әрекеттесу тәжірибесін алуға болатын фермалар мен қожалықтарға баруға қызығушылық танытуы мүмкін.

2021 жылы аудан бойынша әлеуметтік маңызы бар нысандардың құрылысы бойынша бірқатар жобаларды іске асыру аяқталды. Ұлытау ұлттық тарихи-мәдени және «Ұлытау» табиғи қорық-мұражайының «Ұлытау» Визит-орталығының құрылысы аяқталды және пайдалануға қабылданды. Қарсақпай ауылында 100 орындық дене шынықтыру-сауықтыру кешені пайдалануға берілді.

Қызылорда мен Жезқазған арасындағы автожолды қаржыландыру үшін Азия Даму Банкі мен Еуропалық Қайта Құру және даму банкінің қарыз қаражаты тартылды. Ұлытау ауданының экономикалық көрсеткіштері 3- кестеде келтірілген.

Экономикалық өсім көрсеткіштері*

Көрсеткіштер	Жылдар		Өзгеріс (%)
	2021	2022	
Өнеркәсіптік өнімдер көлемі	3 млрд. 500,0 млн.теңге	4 млрд 190 млн.теңге	4,7
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі	28 млрд. 895,8 млн. теңге	30 млрд. 774,0 млн. теңге	6,5
Құрылыс жұмыстарының көлемі	1 млрд. 096,2 млн.теңге	1 млрд. 133,5 млн.теңге	3,4
Тұрғын үй беру	13 162,0 мың.кв.м	3 300 мың. кв.м.	-74,9
Негізгі капиталға инвестициялар көлемі	5 млрд. 848,4 млн.теңге	3 млрд. 760,0 млн.теңге	-70

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыда келтірілген деректер экономиканың әртүрлі секторларының көп бағытты дамуын көрсетеді. Өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығындағы өсу туризмді дамыту үшін әлеует тудыруы мүмкін, алайда тұрғын үй мен инвестиция көлемінің азаюы инфрақұрылымның дамуына және аймақтың туристер мен инвесторлар үшін тартымдылығына теріс әсер етуі мүмкін. Бұл факторлар Ұлытаудың туристік әлеуетін дамыту үшін қосымша назар мен күш-жігерді талап етеді.

Ұсынылған 4-кестеде, 2021-2023 жылдары Қазақстан Республикасында орналастыру орындарымен көрсетілген қызметтер көлемін талдау елдің әртүрлі өңірлерінде көрсетілетін қызметтердің әртүрлілігі мен қызметтердің бөлінуін көрсетеді. Бұл тұрғыда үш сараланған көрсеткіштер тобын ажыратуға болады: ең жақсы, орташа және төмен қолайлы нәтижелер.

Бірінші топ (56 186 431,9 теңгеден 17 171 499,2 теңгеге дейін). Бұл топқа еліміздің негізгі қалалары: Алматы, Астана және Шымкент кіреді. Бұл мегаполистер әртүрлі деңгейдегі қызметтердің кең спектрін ұсынатын экономикалық және әлеуметтік-мәдени белсенділік орталықтары болып табылады.

Көрсетілген қызметтердің жоғары көлемі білім беру, денсаулық сақтау, туризм, сауда және басқа да салалардағы ұсыныстардың алуан түрлілігін және қарқынды қызметті көрсетеді. Бұл аймақтарда ірі инфрақұрылымдық нысандар бар және көптеген халықтың қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Екінші топ (17 171 499,2 теңгеден 11 459 380,3 теңгеге дейін). Бұл топқа Ақмола, Қарағанды, Атырау, Түркістан облыстары мен Абай қаласы кіреді. Мұнда көрсетілген қызметтердің орташа деңгейі байқалады, бұл бірінші топтағы қалалармен салыстырғанда халықтың тығыздығының төмендеуіне байланысты болуы мүмкін. Осыған қарамастан, аталған облыстар мен қала өз

өңірлерінде халықтың тыныс-тіршілігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқара отырып, білім беру, медицина және басқа да салаларды қоса алғанда, қызметтердің тұрақты көлемін қолдайды.

4-кесте

2021-2021 жж. ҚР орналастрыу орындарында көрсетілген қызметтер көлемі, теңге*

Аймақтар	жылдар			2021 жылмен салыстарғанда 2023 жылғы өсім
	2021	2022	2023	
Қазақстан Республикасы	19 777 474,5	26 270 185,4	182 865 265,7	8,2
Абай	-	-	3 847 285,8	-
Ақмола	1 903 894,9	2 576 244,4	17 171 499,2	8,01
Ақтөбе	407 530,5	447 916,5	3 224 269,6	8,9
Алматы	1 015 128,5	1 432 410,7	6 566 621,0	5,5
Атырау	420 645,0	621 294,1	5 491 994,7	12
Батыс Қазақстан	558 496,4	661 886,3	3 652 465,9	5,5
Жамбыл	317 092,7	350 597,3	1 864 411,5	4,8
Жетісу	-	-	5 219 720,3	-
Қарағанды	913 083,5	886 125,6	5 522 921,0	5,05
Қостанай	303 020,8	405 288,7	2 583 149,3	7,52
Қызылорда	236 760,3	241 748,1	1 281 774,8	4,41
Маңғыстау	1 042 699,7	1 211 374,0	11 459 380,3	9,9
Павлодар	338 941,8	432 411,9	3 574 006,6	9,5
Солтүстік Қазақстан	212 968,2	282 353,5	1 671 593,5	6,8
Түркістан	704 928,0	1 138 459,0	5 001 057,3	6,09
Ұлытау	-	-	391 590,0	-
Шығыс Қазақстан	762 106,9	865 172,3	4 862 020,2	5,3
Астана қаласы	4 055 047,9	5 536 623,5	35 185 440,5	7,6
Алматы қаласы	5 303 717,9	7 553 207,4	56 186 431,9	9,5
Шымкент қаласы	1 281 411,5	1 627 072,1	8 107 632,3	5,3

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Үшінші топ (11 459 380,3 теңгеден 1 281 774,8 теңгеге дейін). Бұл топқа Маңғыстау, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан облыстары және Алматы облысы кіреді. Олар көрсетілген қызметтердің көлемі төмен облыстарды қамтиды. Бұл осы өңірлерде қызметтерді дамытуды қосымша ынталандыру үшін әлеуеттің бар екендігін көрсетуі мүмкін. Алайда, бұл салалардың көрсетілетін қызметтердің деңгейіне әсер ететін өзіндік ерекшеліктері мен шектеулері болуы мүмкін екенін ескеру қажет.

Зерттелетін кестені талдау барысында Ұлытау облысына да назар аударған жөн. Кестенің деректеріне сәйкес, көрсетілген қызметтер көлемінің 391 590,0 теңге мөлшеріндегі көрсеткішімен ұсынылған Ұлытау облысын осы аспектіде көрсеткіштері төмен өңірлер санатына кіргізуге болады. Көрсетілген қызмет көлемі кейбір басқа салалармен салыстырғанда салыстырмалы түрде аз болғанымен, аймақтың тіршілігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Осылайша, Ұлытау облысы, басқа өңірлер сияқты, көрсетілген қызметтердің жалпы көлеміне өз үлесін қосады және оның осы аспектідегі даму деңгейін өңірдің ерекшеліктерін, ұсынылатын қызметтердің әртүрлілігі мен сапасын жақсартудың ықтимал жолдарын ескере отырып қарастырған дұрыс болады.

Қазақстанда жергілікті халықты туристік салаға тартуға бағытталған түрлі жобалар мен бастамалар бар. Жергілікті тұрғындар үшін ҚБТ ақша табудың және өмір сүру деңгейін жақсартудың жаңа мүмкіндіктерін ұсынады. Жергілікті тұрғындар орналастыру саласында қызмет жасай алады, экскурсиялар, қолөнер бұйымдары, жергілікті тағамдар және басқа да қызметтерді ұсына алады. Бұл жұмыс орындарын құруға және кірістерді әртарапандыруға, сондай-ақ дәстүрлі қолөнер мен мәдени мұраны сақтауға ықпал етеді [12,13].

Туристер үшін ҚБТ бірегей және шынайы туристік тәжірибелерді ұсынады. Олар жергілікті мәдениетпен, әдет-ғұрыптармен және дәстүрлермен таныса алады, жергілікті тарих пен табиғат

туралы өз көздерімен біле алады. Туристер жергілікті іс-шараларға, экскурсияларға қатыса алады және жергілікті колөнершілер әзірлеген шынайы тауарларды сатып ала алады.

Дестинацияның өзі тұрғысынан ҚБТ табиғи және мәдени ресурстардың тұрақты дамуы мен сақталуына ықпал етеді. Жергілікті халық қоршаған ортаны және жергілікті дәстүрлерді сақтауға мүдделі тарапқа айналады, бұл табиғат пен мәдени мұраны құрметтеуге ықпал етеді [14].

Қазақстанда ҚБТ әлі де дамудың ерте сатысында тұрғанын және жобалардың көпшілігі іске асыру процесінде немесе пилоттық бағдарламалар екенін атап өту маңызды. Алайда, Үкіметтің, туристік операторлардың және жергілікті тұрғындардың қолдауының арқасында Қазақстандағы ҚБТ болашақта дамыту және кеңейту үшін әлеуетке ие.

Ұлытау қорығының инфрақұрылымы 5-кестеде көрсетілген.

5-кесте

2021 жылғы жолдарды күтіп ұстауға және жөндеуге жұмсалған қаражат көлемі*

Жөндеу жұмысының түрі	Бөлінген қаражат (мың. теңге)
Жолдарды күтіп ұстау	14 186,0
Ағымдық жөндеу жұмыстары	6 714,0
Барлығы	20 900,0

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жалпы, Ұлытау ауданындағы инфрақұрылымдық және көліктік ортаны талдау бірқатар маңызды тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді. «Ұлытау» табиғи саябағы ескерткіштердің, мұражайлар мен қонақ үйлердің болуына байланысты экотуризмді дамыту және келушілерді тарту үшін әлеуетке ие. «Бизнестің жол картасы 2020» және «Жұмыспен қамтудың жол картасы – 2020» бизнесті қолдау және жұмыспен қамту бағдарламалары жаңа нысандарды құруға және инфрақұрылымды жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

Алайда, көлік және жол инфрақұрылымын дамыту мәселелері өзекті болып қала береді. Автомобиль жолдарын жөндеу және күтіп ұстау бойынша атқарылған жұмыстарға қарамастан, тұрақты жақсартуды қамтамасыз ету үшін бөлінген қаражаттың жетіспеушілігі бар. Автобекеттердің болмауы және дамымаған такси инфрақұрылымы жергілікті тұрғындар мен туристер үшін саяхаттың жайлылығы мен ыңғайлылығын шектейді. Көлік инфрақұрылымы мен байланысын табысты дамыту үшін жол инфрақұрылымының жағдайын жақсартуға, қосымша автобус маршруттарын құруға және халқы аз елді мекендерде телефон байланысын дамытуға назар аудару қажет. Инвестицияларды қолдау және даму бағдарламаларын жүзеге асыру жергілікті тұрғындарға да, ауданға келушілерге де тиімді, ыңғайлы көлік және байланыс қызметін ұсына алады.

Нәтижесінде Ұлытау облысындағы әлеуметтік-экономикалық аспектілер мен экотуризмді дамыту арасындағы кешенді өзара қарым-қатынасты, сондай-ақ болашақта тиімді дамуы үшін осы бағыттың әлеуеті мен мәселелерін анықтауда Ұлытау облысының ғылыми әдебиеттеріне шолу және әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жүргізілді, әлеуметтік-экономикалық параметрлер (кірістер, білім беру, денсаулық сақтаудың қолжетімділігі) мен өңірдегі экологиялық туризмді дамыту арасындағы байланыс айқындалып, жергілікті халықтың экотуризмді дамытуға қатысу деңгейі зерттеліп, олардың мүдделері мен ресурстары анықталды, сонымен қатар, ауыл шаруашылығында және басқа да экономикалық көрсеткіштерде өндірісті ұлғайтуға негізделген туризмді дамыту әлеуеті бағаланып, ет, сүт және жұмыртқа өндірісіндегі өзгерістердің және мал басының туризмді дамытуға әсері бағаланып, әлеуметтік маңызы бар объектілерді салу саласындағы іске асырылған жобалар мен бағдарламалар талданып және олардың өңірдің туристік әлеуетіне әсері қарастырылды, туристер мен инвесторлар үшін өңірдің тартымдылығына тұрғын үй деңгейі мен инвестициялар көлемінің әсері анықталды.

Қорытынды. Ұлытау облысы жаңа әкімшілік құрылым болса да, өнеркәсіп өндірісінің және басқа да әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің даму қарқынын көрсетуде. Алайда, аймақтың ел экономикасындағы үлесі небәрі 2,6% құрайды, бұл оның ұлттық деңгейде салыстырмалы түрде төмен маңыздылығын көрсетеді.

Ұлытау облысындағы туризмге әлеуметтік-экономикалық дамудың әсері қарастырылған кезде бөлшек сауда айналымы, өндіріс көлемі, инвестициялар және жалақы деңгейіндегі негізгі көрсеткіштердің жақсаруы туризмді дамыту үшін қолайлы жағдай жасайды. Экономиканың дамуы және жергілікті халықтың табыс деңгейінің артуы туристік қызметтер мен өнімдерге сұраныстың артуына ықпал етуі мүмкін.

Бұдан басқа, инфрақұрылымды дамыту, объектілерді салу және негізгі капиталға инвестициялар маңызды факторлар болып табылады. Құрылыс жұмыстарының ұлғаюы аймаққа туристерді көбірек тарта алатын туристік инфрақұрылымның дамуын көрсетеді.

Сондай-ақ, тіркелген шағын және орта бизнес субъектілерінің (ШОБ) саны туризмді дамытудың маңызды көрсеткіші болып табылатынын атап өткен жөн. Бұл жергілікті кәсіпкерлердің болуын және Ұлытаудағы экотуризмнің дамуына ықпал ететін, туристердің қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын туристік қызметтерді ұсынуды көрсетуі мүмкін.

Жергілікті халықтың туристік салаға деген қызығушылығы мен тартылуы шынайы және есте қаларлық туристік тәжірибе жасау үшін үлкен маңызға ие. Жергілікті тұрғындардың белсенді қатысуы бірегей және шынайы туристік өнімдерді жасауға, сондай-ақ аймақтың мәдени және табиғи мұраларын туристік бағдарламаға енгізуге ықпал етуі мүмкін.

Алайда, туристік саланың дұрыс дамымауынан туындауы мүмкін жағымсыз салдарды ескеру маңызды. Туристер мен жергілікті тұрғындар арасындағы табыс, мәдени ерекшеліктердегі айырмашылықтар әлеуметтік және экономикалық теңсіздіктерді, қақтығыстар мен ыңғайсыздықты тудыруы мүмкін. Сондықтан туристердің де, жергілікті халықтың да мүдделері мен қажеттіліктерін ескеретін туризмді дамытудың тұрақты модельдерін әзірлеу қажет.

Жергілікті халықты белсенді тарту тұрақты және табысты туристік бағытты дамытудың маңызды факторы болып табылады. Туризмді дамыту туристер мен жергілікті тұрғындар арасындағы диалог пен ынтымақтастыққа негізделіп, олардың мүдделерін ескеріп, өзара тиімділікті қамтамасыз етуі керек.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (грант № AP19675023).

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kuvan Y. Mass tourism development and deforestation in Turkey. – *Anatolia*. – 21(1). – 2010. – P. 155-168.
2. Mitchell J., Ashley C. Tourism and poverty reduction: Pathways to prosperity. – London: Earthscan. – 2010. – 157 p.
3. Goodwin H., Santilli R. Community-based tourism: A success? – Leeds: International Centre for Responsible Tourism. – 2009. – 142 p.
4. Asker S., Boronyak L., Carrard N., Paddon M. Effective community based tourism: A best practice manual. – Gold Coast: Sustainable Tourism Cooperative Research Centre. – 2010. – 164 p.
5. Armstrong R. An analysis of the conditions for success of community - based tourism enterprises. – Leeds: International Centre for Responsible Tourism. – 2012. – 151 p.
6. Murphy P.E. Tourism: A community approach. – New York: Methuen. – 1985. – 200 p.
7. Goodwin H. Taking responsibility for tourism. – Oxford: Goodfellow Publishers. – 2011. – 195 p.
8. Chambers R. The origins and practice of participatory rural appraisal // *World Development*. – 22 (7). – 1994. – P. 953-969.
9. Okazaki E. A community-based tourism model: Its conception and use // *Journal of Sustainable Tourism*. – 16 (5). – 2008. – P. 511-559.
10. Richard Butler C., Hall M., Jenkins J. Tourism and recreation in rural areas. – New York: Wiley. – 1998. – 261 p.
11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: [https:// stat.gov.kz/ru/region/](https://stat.gov.kz/ru/region/).
12. Гончарова Н.А. Местное сообщество как ключевой фактор туристской дестинации // *Вестник Кемеровского государственного университета*. – №2 (7). – 2015. – С. 158-163.
13. Рогач О.В. Международный опыт конвертации социального капитала местных сообществ в развитие туристской отрасли // *Урбанистика*. – №2. – 2020. – С. 115-123.
14. Weaver D., Lawton L. *Tourism Management* (4th ed.). – Australia: John Wiley&Sons Australia Ltd. – 2010. – 490 p.

REFERENCES

1. Kuvan Y. Mass tourism development and deforestation in Turkey. – *Anatolia*. – 21(1). – 2010. – P. 155-168.
2. Mitchell J., Ashley C. *Tourism and poverty reduction: Pathways to prosperity*. – London: Earthscan. – 2010. – 157 p.
3. Goodwin H., Santilli R. *Community-based tourism: A success?* – Leeds: International Centre for Responsible Tourism. – 2009. – 142 p.
4. Asker S., Boronyak L., Carrard N., Paddon M. *Effective community based tourism: A best practice manual*. – Gold Coast: Sustainable Tourism Cooperative Research Centre. – 2010. – 164 p.
5. Armstrong R. *An analysis of the conditions for success of community - based tourism enterprises*. – Leeds: International Centre for Responsible Tourism. – 2012. – 151 p.
6. Murphy P.E. *Tourism: A community approach*. – New York: Methuen. – 1985. – 200 p.
7. Goodwin H. *Taking responsibility for tourism*. – Oxford: Goodfellow Publishers. – 2011. – 195 p.
8. Chambers R. *The origins and practice of participatory rural appraisal // World Development*. – 22 (7). – 1994. – P. 953-969.
9. Okazaki E. *A community-based tourism model: Its conception and use // Journal of Sustainable Tourism*. – 16 (5). – 2008. – P. 511-559.
10. Richard Butler C., Hall M., Jenkins J. *Tourism and recreation in rural areas*. – New York: Wiley. – 1998. – 261 p.
11. Buiyro nathionalnoy statistiki Agenstva po strategisheskomu planirovaniy I reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: [https:// stat.gov.kz/ru/region/](https://stat.gov.kz/ru/region/) [in Russian].
12. Gonsharova N.A. *Mestnoe soobshestvo kak kliyshevoi factor turistskoi destinasiy [Local community as a key factor of a tourist destination] // Bulletin of Kemerovo State University*. – № 2 (7). – 2015. – P. 158-163 [in Russian].
13. Rogash O.B. *Mezhdunarodny opit konvertasiy sosialnogo kapitala mestnikh soobshestv v razvitie turistskoi otrasli [International experience of converting the social capital of local communities into the development of the tourism industry] // Urbanistics*. – 2. – 2020. – Pp. 115-123 [in Russian].
14. Weaver D., Lawton L. *Tourism Management (4th ed.)*. – Australia: John Willey&Sons Australia Ltd. – 2010. – 490 p.

Сейдуалин Д.А., Агыбетова Р.Е., Муканов А.Х., Жуматаева Б.А.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НА ЭКОТУРИЗМ И ВОВЛЕЧЕНИИ МЕСТНОГО СООБЩЕСТВА

Аннотация

Исследование посвящено анализу социально-экономических факторов, оказывающих влияние на развитие экологического туризма в природном парке «Улытау». В ходе исследования был проведен обзор научной литературы и анализ социально-экономических показателей Улытауского района, что позволило выявить ключевые аспекты, формирующие и способствующие развитию экотуризма в данной территории.

Результаты исследования подтверждают значимость социально-экономических факторов в формировании и развитии экотуризма в рассматриваемом природном парке. В работе освещены взаимосвязи между уровнем доходов, уровнем образования, доступностью здравоохранения и развитием экотуризма. Это позволяет более глубоко понять влияние данных аспектов на устойчивость и успешность экотуристической индустрии.

Исследование также выделяет важную роль местного населения в обеспечении устойчивого развития экотуризма. Анализируется влияние местных жителей на индустрию экотуризма и выделяются ресурсы, которые местное сообщество может предоставить для улучшения данного процесса развития.

Полученные результаты открывают перспективы для создания математической модели, которая могла бы предсказывать будущее развитие экотуризма и оценивать его экономический вклад в регион. Обращено внимание на важность активного участия местных жителей в устойчивом развитии экологического туризма в Улытауском регионе.

Seidualin D., Agybetova R., Mukanov A., Zhumatayeva B.

**THE IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC INDICATORS ON ECOTOURISM
AND THE INVOLVEMENT OF THE LOCAL COMMUNITY**

Annotation

The study is devoted to the analysis of socio-economic factors influencing the development of eco-tourism in the Ulytau Nature Park. In the course of the study, a review of scientific literature and an analysis of socio-economic indicators of the Ulytau district were conducted, which made it possible to identify key aspects that form and contribute to the development of ecotourism in this territory.

The results of the study confirm the importance of socio-economic factors in the formation and development of ecotourism in the considered natural park. The paper highlights the relationship between income, education, access to health care and the development of ecotourism. This allows for a deeper understanding of the impact of these aspects on the sustainability and success of the ecotourism industry.

The study also highlights the important role of the local population in ensuring the sustainable development of ecotourism. The impact of local residents on the ecotourism industry is analyzed and resources are allocated that the local community can provide to improve this development process.

The obtained results open up prospects for creating a mathematical model that could predict the future development of ecotourism and assess its economic contribution to the region. Attention is drawn to the importance of the active participation of local residents in the sustainable development of ecological tourism in the Ulytau region.

